Les versions catalanes de la «Vida de santa Caterina de Siena»

Notes sobre el text i el paratext[1]

Montserrat Casas Nadal
Universitat de Barcelona

Abstract

S'analitzen les traduccions catalanes de la *Vida* de Caterina de Siena, amb especial atenció les dedicatòries i pròlegs de les diferents versions per tal de valorar la importància de la seva recepció en català. La vida de la santa de Siena era coneguda des de mitjans del segle XV, almenys per la reina Maria d'Aragó que en tingué un exemplar. Però el focus inicial d'aquest interès es trobava a València, ciutat on es varen imprimir dues importants traduccions els anys 1499 i 1511 impulsades per intel·lectuals i sobretot pels dominics amb l'objectiu de reforçar els lligams religiosos amb Roma després del Cisma d'Occident i d'impulsar la renovació dels costums de la burgesia amb nous models de santedat. La popularitat de santa Caterina va arribar a través del *Flos Sanctorum* que inclou la seva vida almenys des de l'edició de l'any 1494 impresa a Barcelona per Joan Rosembach.

Paraules clau: Caterina de Siena, biografia, hagiografia, traducció, literatura religiosa, lectura devota.

Abstract

The Catalan translations of the *Life* of Catherine of Siena are analysed paying special attention to the dedications and prologues of the different versions in order to assess the relevance of its reception in Catalan. The life of the saint from Siena was known in the mid 15th century, at least by the Queen Maria of Aragon who had a copy of the book. However, the initial focal point of the interest was Valencia, where two important translations were printed in 1499 and 1511. The publications were promoted by scholars, in particular by Dominicans, in order to reinforce the religious links with Rome after the Western Schism and to introduce new models of sanctity into the customs of the middle classes. Saint Catherine became popular thanks to the *Flos Sanctorum*, which included her life, at least in the 1494 edition printed in Barcelona by Joan Rosembach.

Key words: Catherine of Siena, biography, hagiography, translation, devotee reading, religious literature.

1. Aquest article s'inscriu en el marc del Projecte d'investigació HUM2005-00042, amb el títol següent: «Texto y paratexto en las traducciones españolas de la literatura italiana (elaboración de un hipertexto de las traducciones literarias al castellano y al catalán: (1930-1939)», dirigit per la professora María de las Nieves Muñiz Muñiz. Les traduccions de les *Vides* de santa Caterina citades, com també els diferents paratextos utilitzats, es troben en el: Proyecto Boscán: *Catálogo de las traducciones españolas de obras italianas (hasta 1939).* En línia. <http://www.ub.edu/boscan> (juliol de 2006).

VISIT…

L'obra i les *vitae* de Caterina de Siena (1347-1380) van arribar a la península Ibèrica amb un cert retard respecte d'altres països europeus.[2] Tanmateix, tingueren una acollida extraordinària a les nostres terres a partir de la segona meitat del segle xv, de tal manera que la seva obra i especialment la seva biografia hi van arrelar i van exercir una profunda influència espiritual i àdhuc política; sens dubte gaudiren d'un gran atractiu, tant en l'àmbit eclesiàstic com en la societat laica, des de l'alta noblesa i la clerecia fins al poble senzill. Les seves vivències, especialment les de caire místic, foren matèria predicable, objecte de meditació i van ser assimilades amb intensitat fins al punt d'incidir profundament en la cultura religiosa catalana i en l'espiritualitat de la nostra societat al llarg dels segles.[3]

L'orde dominic fou el principal interessat a divulgar el culte a Caterina de Siena, però no hauria estat possible aquesta divulgació sense la implicació oficial de l'Església de Roma, que, tant en ple Cisma com després de la seva liquidació, necessitava promoure nous models de santedat que fossin vàlids arreu i sobretot que exalcessin i reforcessin el paper de la seu romana i del papat.[4] Caterina fou una dona carismàtica, ferma defensora de la reforma, que es va implicar directament en el retorn del Papa a Roma, motius prou importants per iniciar un llarg procés de canonització que va culminar l'any 1461 amb el reconeixement oficial de la seva santedat. La seva biografia fou coneguda aquí, a terres de parla catalana, pocs anys abans de la seva canonització oficial i ben aviat traduïda al català, de manera que la *Vita* va precedir la recepció de l'obra personal de Caterina de Siena i sempre la va superar en èxit i difusió tant en català com en castellà.[5]

2. Com a conseqüència del Cisma que visqué l'Església catòlica a finals del segle XIV, els regnes peninsulars, tant el regne de Castella com el d'Aragó, es van posicionar a favor del papa d'Avinyó, mentre que Caterina de Siena s'havia implicat públicament a favor del papa de Roma. Per tant, és comprensible que la recepció de la seva obra i la difusió del seu culte a la península Ibèrica no es produís fins a finals del segle XV a la Corona d'Aragó i principis del XVI a Castella, gràcies al nou corrent de profunda espiritualitat dins el qual la santa de Siena encaixa perfectament. Cf. HUERGA, Álvaro. «Santa Catalina de Siena en la historia de la espiritualidad hispana». *Teología Espiritual*, núm. 12 (1968), p. 165-228. També *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià (Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1988. Per a Castella, SÁINZ RODRÍGUEZ, Pedro. *La siembra mística del Cardenal Cisneros y las reformas en la Iglesia.* Madrid: Universidad Pontificia de Salamanca-Fundación Universitaria Española, 1979.
3. El mateix p. A. HUERGA («Santa Catalina de Siena…», *op. cit.*, p. 183-213) fa una anàlisi minuciosa sobre la recepció i la influència de l'obra cateriniana a Espanya fins al segle XX. Aquest autor destaca que Fray Luis de Granada i Juan de Ávila li van dedicar diversos sermons; així mateix, els jesuïtes tenien el *Diàleg* a la llista de llibres de lectura espiritual i Teresa d'Àvila en la seva autobiografia demostra que coneixia bé la *Vida* de la santa de Siena.
4. BARONE, Giulia. «Le proposte agiografiche degli ordini mendicanti tra radicamento locale e dimensione sovranazionale». A: *Vita religiosa e identità politiche: Universalità e particolarismi nell'Europa del tardo medioevo*. A cura de Sergio Censini. San Miniato: Centro di Studi sulla Civiltà del Tardo Medioevo, 1998. p. 163-180. L'autora demostra amb nombrosos exemples que els ordes mendicants tendiren a promoure devocions estretament associades a l'ortodòxia catòlica més rigorosa i segons el model oficial establert per l'Església de Roma.
5. El mateix p. A. HUERGA («Santa Caterina de Siena…», *op. cit.*, p. 391-419) fa una esplèndida relació de tota la bibliografia existent sobre el tema i una útil descripció de totes les

Com ja és prou sabut, fra Ramon de Càpua va escriure la vida de Caterina,[6] coneguda també com la *Legenda Maior* i considerada encara avui la biografia oficial. És el text base per establir la santedat i el culte caterinià, i d'ell procedeix tota la literatura posterior generada a l'entorn d'aquesta santa. La *Legenda Maior* fou escrita entre els anys 1385 i 1393 amb l'objectiu primordial d'aconseguir la canonització de Caterina i convertir-la en un model de santedat femení integrat dins de l'orde dominic, però també en un model de comportament compromès amb la societat civil.[7]

La narració és en primera persona i mostra en tot moment una total complicitat i veneració respecte a la biografiada. En certa manera és també una autobiografia del mateix Ramon de Càpua, ja que en alguns episodis hi esmenta dades puntuals de la seva pròpia vida i en destaca l'estreta relació entre ambdós. En moltes ocasions l'anomena «mamma» i es fa evident com, a més de

---

edicions de les biografies que al llarg dels segles s'han escrit sobre la santa. Val a dir que, a partir del segle XVII, es van imposar clarament les edicions en llengua castellana. Només de la traducció feta per Antonio de la Peña se'n van fer sis edicions i de la del P. Paulino Álvarez, tres edicions entre finals del segle XIX i principis del XX. Però, de biografies escrites sempre per frares dominics a partir de la *Vida* de fra Ramon de Càpua, n'hi ha més de vint-i-cinc.

6. Va néixer cap a l'any 1330 en el si d'una família noble de Càpua. Ben jove va entrar a l'orde dominic, fou reconegut teòleg i hagiògraf i va ocupar diversos càrrecs de responsabilitat dins l'orde, sempre en la línia de reforma institucional de l'Església. Fou encarregat de dirigir espiritualment les monges dominiques de Montepulciano i durant aquesta etapa va escriure la *Legenda beate Agnetis de Monte Policiano* (ha estat objecte d'una edició crítica a cura de Silvia Nocentini i publicada per les Edizioni del Galluzzo-Sismel, Florència, 2002). Més tard fou nomenat prior del convent de Santa Maria Sopra Minerva, la casa mare dels dominics a Roma, i vers el 1374 va esdevenir confessor de Caterina fins a la seva mort el 1380, uns anys difícils per l'esclat del Cisma. Va ocupar el càrrec de provincial de la Llombardia i, poc després de la mort de la santa, va esdevenir mestre general de l'Orde. L'any 1384, Ramon de Càpua va organitzar el trasllat del cap de Caterina a la ciutat de Siena i fou en aquella ocasió quan els devots d'aquesta ciutat li van demanar que n'escrigués la biografia, cosa que va fer poc temps més tard. El text de Ramon de Càpua es va difondre rapidíssimament per tot Itàlia i també per Alemanya, on al convent de Nuremberg va morir fra Ramon l'any 1398, fet que corrobora puntualment el colofó del manuscrit 8214 de la Biblioteca Nacional de Madrid, fol. 162r: «Esplegada es tota la ligenda de Santa Catherina de Sena verge, la qual compongue lo Reu[er]ent Pare frare Ramon de Capua de santa Theologia professor e de tot lorde dels p[re]hicadors gen[er]al maestre, de vers los anys de nostre Senyor Mil CCCLXXXXII. E pell primerament fon publicada en Sicilia, despuys en Venecia MCCCXCIIII, e ap[re]s en la p[ro]uincia de Teuthona ço es de alamanya hon en lo dit temps ana, e finalme[n]t aqui en lo couent Nori[m] bergen. del orde dels frares prehicadors any MCCCXCVIII. Trespasa a no[st]re S[eny]or lo die quart o V del mes doctubre, lanima del qual stigua en repos ien pau. Amen. Deo gratias».

7. En aquest context són molt interessants les reflexions de PELLEGRINI, Letizia. «Cultura e devozioni: I frati predicatori, la politica e la vita religiosa in Europa fra il 1348 e il pontificato di Martino V». A: CENSINI, Sergio (a cura de). *Vita religiosa e identità politiche: Universalità e particolarismi nell'Europa del tardo medioevo*. San Miniato: Centro di Studi sulla Civiltà del Tardo Medioevo, 1998. p. 403-422. També VAUCHEZ, André. *Esperienze religiose nel Medioevo.* Roma: Viella, 2003. Especialment el cap. 3: «Il posto dei laici nell'ecclesiologia medievale», p. 51-65. I el cap. 6: «Tra vergini e spose spirituali: modelli di santità femminile nell'Occidente cristiano del Medioevo», p. 99-109.

confessor, n'era també deixeble, aspecte que queda ben palès en les setze cartes que la santa li va adreçar personalment. No cal insistir que ambdós comparteixen la mateixa preocupació per la reforma de l'Església i les conseqüències del Cisma.[8]

Del text escrit per Ramon de Càpua, ben aviat se'n feren moltes còpies que circularen entre els amics i devots de la família dominicana. D'aquesta tasca de difusió, se'n va ocupar primordialment un dels deixebles de Caterina, el p. Tommaso di Antonio de Siena, més conegut per Caffarini, que després de la mort de la santa es va traslladar al convent dels sants Giovanni e Paolo a Venècia, on va dirigir el taller de copistes especialitzats en la confecció de vides de sants. El mateix Caffarini va ser el primer impulsor del culte i de la iconografia cateriniana.[9] Com que l'obra de Ramon de Càpua era molt voluminosa, Caffarini en va preparar una versió reduïda que coneixem com la *Legenda Minor*. Aquesta nova llegenda també es va difondre de forma ben estesa juntament amb altres obres de Caffarini, que bàsicament eren biografies de sants dominics pensades per a ús dels laics.[10] Ambdues llegendes tingueren un èxit immediat, però com que originàriament estaven escrites en llatí fou necessari traduir-les per a ús dels nombrosos devots. Tanta era la demanda en llengua vernacla, que la versió de Ramon de Càpua va ser editada primer en vulgar toscà (l'any 1477),[11] mentre que l'edició príncep llati-

8. D'acord amb Ramon de Càpua, és ben significativa la fundació a Venècia, per part de Giovanni Dominici, de nous convents dominics reformats segons la normativa dels Observants. Així, Venècia es va convertir en el centre de la reforma dominicana i no és per casualitat que en aquesta ciutat s'obrís el procés per a la canonització de Caterina. ALCE, V. «La riforma dell'ordine domenicano nell'400 e nel'500 veneto». A: *Riforma della chiesa, cultura e spiritualità nel Quattrocento veneto.* A cura de G. B. F. Trolese. Cesena: 1984. p. 333-343.
9. Cf. SORELLI, F. «La produzione agiografica del domenicano Tommaso d'Antonio da Siena: esempi di santità ed intenti di propaganda». A: *Mistiche e devote nell'Italia tardomedievale*. A cura de D. Bornstein-R. Rusconi. Nàpols: Liguori, 1992. p. 157-169. També NOCENTINI, Silvia. «Lo "scriptorium" di Tommaso Caffarini a Venezia». *Hagiographica*, núm. 12 (2005): 78-144.
10. La *Legenda Minor* va arribar a la península Ibèrica ben aviat i fou tinguda en compte per Cisneros quan va encarregar la traducció castellana de la Vida de Ramon de Càpua a Fray Antonio de la Peña (Alcalá de Henares, 1512), perquè en aquesta edició ja s'hi van afegir dues breus biografies, la de Joana d'Orvieto i la de Margarida de Castello, realitzades per Caffarini. A la fi del segle XIX, el p. Paulino Álvarez, del madrileny convent d'Atocha, va editar per primera vegada el *Libellus de suplemento legendae prolixe virginis beatae Catherinae de Senis* (Madrid: Tipografía del Santísimo Rosario, 1892), una obra que completa la *Legenda Maior* de Ramon de Càpua. Caffarini fou el promotor més important del culte a la santa i el primer a difondre la seva imatge inspirant-se en el text biogràfic. Cf. BISOGNI, Fabio. «Il Libellus di Tommaso d'Antonio Caffarini e gli inizi dell'iconografia di Caterina». A: *Con l'occhio e col lume. Atti del Corso Seminariale di Studi su S. Caterina da Siena (25 settembre-7 ottobre 1995).* A cura de Luigi Trenti i Bente Klange Addabbo. Siena: Cantagalli, 1999. p. 253-267.
11. Cf. *Leggenda della mirabile vergine beata Catherina de Sienna, suora della penitentia di sancto Dominicho*. Estata questa legenda improntata in firenze al monasterio di sancto iacopo di ripoli… per mano di due religiosi frate domenico da pistoia et frate piero de pisa, 1477.

na es va imprimir l'any 1553, a Colònia,[12] i ha estat considerada versió oficial fins a l'actualitat.[13]

La *Legenda Maior* es va estructurar seguint el model hagiogràfic actualitzat pels ordes mendicants, tal com explica el mateix fra Ramon a la fi del segon pròleg:

> Emperò per que en nom de la sancta Trinitat sien fetes totes les coses: en tres parts per més fàcil investigació he dividit lo present libre. La primera part contendrà la naxença: e la infància della: hoc y encara la edat puellar fins en tant que fon ab lo Senyor esposada. La segona part contendrà tot lo discurs de la vida della fins a la sua fi. La tercera contendrà lo últim fi d'ella ab algun poch de temps precedent, e los miracles de lavòs se contengueren: e ab alguns altres aprés de la sua mort, no tots, per que molt gran volum fora estat forçat compondre endemesia; ni fora possible en nostres temps poder-lo termenar. E axí atorgant-nos-ho lo Altíssim serà terminada tota la obra a lahor de la excelsa Trinitat. A la qual és honor e glòria per tostemps.[14]

Ben interessant i molt més llarg és el primer pròleg, on l'autor exalça el nom i les qualitats humanes i sobrenaturals de Caterina basant-se en les Sagrades Escriptures, concretament en l'Apocalipsi de sant Joan, obra profètica ideal per atreure l'atenció del lector i introduir-lo en la història de la vida de la santa.

Tot i aquestes divisions, la narració intenta seguir un ordre cronològic que sovint s'interromp, amb incisions freqüents, per introduir aclariments o justificacions que sempre enriqueixen el relat, especialment quan es descriuen les visions, les revelacions o les experiències místiques; aleshores la narració pren un caire més íntim i intenta reflectir els sentiments de la santa en aquells moments crucials per a la situació de l'occident europeu. Aquesta descripció tan personalitzada va suposar tota una novetat i una profunda renovació del gènere hagiogràfic, que, com hem dit, fou impulsat pels dominics i tingué un gran èxit durant molt de temps.[15]

12. *Theologiae mysticae, mirabilium scilicet & inscrutabilium operum Dei lucida demonstratio: in libros II distributa ante annos CLXXXIII per D. Raymundum á Vineis Capuanum, theologum, co[n]scripta partim, partim que è idiomate italico in latinum tra[n]sfusa, Christianae pietatis modu[m] methodumque co[m]plectens, hactenus quide[m] à piis probéque fidelibus cunctis summe desiderata ac iam tandem post multos labores exhibita*. Coloniae: excudebat Iaspar Gennepaeus, 1553. BUB, M-4852.ate domenico da pistoia et frate piero de pisa, 1477.
13. Cf. CAPUANO, Raimundo. *Legenda S. Catharinae Senensis, virgine de poenitentia S. Dominici.* A: *Acta Sanctorum, Aprilis III*. Anvers: 1675. p. 853-959. Juntament amb alguns altres documents complementaris, com l'epitafi de Stefano Maconi o la butlla de canonització del 29 de juny de 1461, obra del papa senés Pius II. N'existeix una versió en italià a cura del P. G. Tinagli (Siena: Cantagalli, 1934). La versió castellana fou traduïda per Antoni Vicens (Barcelona: La Hormiga de Oro). L'última versió és de l'any 1993.
14. Fragment del segon pròleg, extret de la traducció de Tomàs de Vesach. El text complet està publicat a: *Catálogo de las traducciones españolas de obras italianas (hasta 1939).* En línia. <http://www.ub.edu/boscan> (juliol de 2006).
15. Sobre la renovació del gènere hagiogràfic, vid. DELCORNO, Carlo. «Biografia, agiografia e autoagiografia». *Lettere Italiane*, núm. LI (1999): 173-196. També BOESCH GAJANO, Sofia;

Primera versió anònima

Probablement, la primera versió catalana de la vida de santa Caterina es va fer dins de l'entorn dominic valencià (Ms. 8214 de la Biblioteca Nacional de Madrid). Es tracta d'una traducció anònima i inèdita que segueix amb fidelitat i íntegrament el text original llatí.[16] Com a particularitat, podem dir que el primer pròleg de Ramon de Càpua que precedeix la *Vita* es deixà en l'original llatí, i també al llarg de l'obra es conserven fragments llatins sense traducció que sempre al·ludeixen a citacions de les Sagrades Escriptures. Cadascuna de les tres parts de què consta la biografia va precedida d'un índex amb els títols dels capítols que conté. Escrit en lletra gòtica rodona, a dues columnes, la lletra inicial de cada paràgraf està decorada amb unes filigranes molt fines, típiques dels manuscrits catalans de la baixa edat mitjana. Presenta nombroses frases subratllades i anotacions marginals que fan pensar en una lectura molt atenta del text i, fins i tot, en el seu ús ampli i amb voluntat d'atreure l'atenció sobre determinats aspectes o moments de la *Vita*. En el decurs de l'obra, hi ha fragments molt ben traduïts al costat d'altres poc clars i amb errors evidents; vegeu, per exemple, el començament del primer capítol:

> Fo un baró en la ciutat de Sena de la religió de Toschana per nom Jacme, lo pare del qual és apellat Pere, cascun de aquella pàtria vulgarment Benencase. Era l'om aquell simpla sense engan e fian-se tement Déu, e partint-se de mal aquest primat dels pare e mare pres muller de la Ciutat sua per nom Lapa.

Sabem que la reina Maria, l'esposa del Magnànim, tenia entre els seus llibres la *Llegenda de santa Caterina de Siena*, tal com consta en l'inventari que es va fer l'any 1457. Aquest llibre de la reina tenia l'*incipit* en llatí (és l'inici del primer pròleg) i és el mateix començament del manuscrit de la Biblioteca Nacional. Igualment l'*explicit* del llibre de la reina Maria era en català.[17] Per tant, podria tractar-se d'aquesta mateixa versió o d'una de similar, ja que aquest manuscrit de la Biblioteca Nacional també té el pròleg en llatí. És difícil formular més hipòtesis amb tan poques dades; en tot cas, el llibre propietat de la reina Maria ens permet establir una data *ante quem* sobre la recepció de la *Vida de Santa Caterina* a les nostres terres que seria prèvia a l'any 1457.

REDON, Odile. «La Legenda Maior di Raimondo da Capua, costruzione di una santa». A: *Atti del simposio internazionale cateriniano-bernardiano (Siena, 17-20 aprile 1980).* A cura de Domenico Maffei i Paolo Nardi. Siena: Accademia Senese degli Intronati, 1982. p. 15-35.

16. Cf. DOMÍNGUEZ BORDONA, Jesús. *Catálogo de manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*. Madrid: Blass, SA Tipográfica, *1931. p. 66-67. Més detalls sobre aquesta traducció al: Catálogo de las traducciones españolas de obras italianas (hasta 1939).* En línia. <http://www.ub.edu/boscan> (juliol de 2006.

17. Cf. TOLEDO GIRAU, José. *Inventarios del Palacio Real de Valencia a la muerte de doña María, esposa de Alfonso el Magnánimo.* València: Centro de Cultura Valenciana, 1961. p. 57. Núm. 56. «Primo hun libre appellat *Sancta Caterina de Cena,* cubertes de pergami ab un correg a modo mercantivol, scrit en paper a corondells quinternat en pergamí, e comença lo dit libre: *Vox spiritualis est aquile,* etc. Feneix: *per avant lo vulla guardar, amen,* segons pus larch es contengut en libre de scriva de racio.»

Si tenim present que la canonització es va fer el 1461, resulta que la vida de la santa era ja coneguda i traduïda amb anterioritat, en els últims anys de la reina Maria, justament quan es va resoldre el Cisma d'Occident. La vida de Caterina fou un instrument eficaç per propagar l'adhesió oficial de tots els estats al pontífex romà, adhesió i fidelitat en què excel·lí Caterina.

A la Corona d'Aragó, com a la resta de l'Europa occidental, aflorà al segon terç del segle XV un clima de renovació religiosa, un moviment que pretenia reconduir el sentiment religiós popular —molt relaxat com a conseqüència de la crisi ocasionada pel Cisma d'Occident— vers una espiritualitat més personal i íntima. Els ordes mendicants s'hi van implicar des del primer moment a través de la predicació, però sobretot amb la producció d'un nou tipus de literatura en llengua vernacla, com la difusió de les vides de sants o vides exemplars, que obeïen a una necessitat de divulgació i de nova proposta per part de l'Església oficial envers la societat laica, percebuda com a destinatària d'aquesta nova proposta d'adequació del missatge evangèlic als nous temps. Aquest moviment reformador va gaudir d'una gran popularitat, especialment a les grans ciutats com València i Barcelona.[18]

Els dominics no tingueren cap mena de dubte a l'hora de considerar que Caterina de Siena era l'exemple perfecte per a la nova situació, i l'estímul per donar impuls al nou moviment reformador, i amb aquesta finalitat van començar a difondre el seu culte i a fundar nous convents sota la seva advocació. El primer a la Corona d'Aragó va ser el de València, fundat pel dominic Gaspar Fayol l'any 1491. Santa Caterina de Siena en fou nomenada patrona i va esdevenir el primer cenacle caterinià a la península Ibèrica.[19] Ben aviat aquest convent va disposar del favor reial i rebé una parcel·la de terra a l'Horta de València per a la seva construcció.[20]

Fou també molt important el suport de destacats eclesiàstics, intel·lectuals i poetes valencians que van posar la seva influència al servei d'aquest corrent reformador de l'espiritualitat popular incidint directament en la vida cultural, especialment en el procés de producció literària a través de les moltíssimes obres de caire devot, escrites originàriament en llatí i que en gran part foren

18. RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. *Història de la literatura catalana.* Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984. p. 343-344. Diu que durant el regnat d'Alfons el Magnànim, per influència directa de la reina Maria, fou introduïda l'Observança a la Corona d'Aragó, aspecte que el mateix autor va tractar amb més detall a *La cultura catalana del renaixement a la decadència.* Barcelona: Edicions 62, 1964. També HAUF, Albert G. «L'espiritualitat catalana medieval i la "devotio moderna"». A: *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Andorra la Vella, 1-6 octubre 1979*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980. p. 85-121.
19. Cf. DE GARGANTA, José M. «Aportación de los dominicos de Aragón a la historia de la espiritualidad (siglos XIV-XVIII)». A: *Estado actual de los Estudios de Teología Espiritual. Trabajos del I Congreso de Espiritualidad.* Barcelona: Juan Flors, 1957. p. 407. També HUERGA, A. «Santa Catalina de Siena…». *Op. cit.* p. 168-169.
20. Poc temps després, el rei Ferran II va donar una parcel·la de terra i una renda de 50 lliures anuals per al seu manteniment. Cf. TEIXIDOR, F. J. *Antigüedades de Valencia. Observaciones críticas.* Vol. 2. València: Imprenta de Francisco Vives Mora, 1895. p. 197-201.

divulgades a través de traduccions. Destaquen especialment les vides de sants, que malgrat la seva limitada originalitat a vegades aconseguien una autèntica qualitat literària i són una contribució decisiva a la nostra cultura.[21]

De fet, la literatura religiosa en vulgar s'havia consolidat ja al segle XIV, però va continuar creixent al llarg del segle XV i encara fins a mitjan segle XVI. Aleshores, amb el concili de Trento va fer-se encara més important aquest tipus de literatura però canviant-ne la forma i l'estil.[22]

Tot això es manifesta de manera esplendorosa a la ciutat de València, que al llarg del segle XV va viure una època de gran activitat literària. Hi proliferaren els cenacles d'intel·lectuals i els certàmens en els quals participaven els poetes.[23] Mossèn Bernat de Fenollar, beneficiat, domer de la Seu de València i mestre de la capella del rei Ferran el Catòlic, va promoure una sèrie de debats poètics en els quals van participar poetes com Ausiàs March i Joan Roís de Corella. També va ser decisiva la seva intervenció per a l'organització del certamen en llaor de la Verge Maria l'any 1474, i no és estrany que les monges del convent de santa Caterina demanessin a mossèn Fenollar la seva intercessió per aconseguir que el poeta Miquel Pérez, que gaudia d'una gran fama com a traductor i hagiògraf,[24] traduís per a elles la *Vida de santa Caterina*.

21. Pel que fa a la importància de la literatura hagiogràfica en la nostra cultura, hi ha estat molt sensible RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. «Notes sobre els llibres de lectura espiritual a Barcelona des de 1500 a 1530». A: *La cultura catalana del renaixement a la decadència*. Barcelona: Ed. 62, 1964. p. 113-129. Interessa especialment la *Nota addicional* (p. 128-129), on esmenta una selecta bibliografia vàlida encara avui. També interessa per a aquest tema l'article de BOHIGAS, Pere. «Petita contribució a l'inventari d'obres catalanes de pietat popular anteriors al segle XIX». *Analecta Sacra Tarraconensia,* núm. XXVIII (1955): 355-368. WITTLIN, Curt (*De la traducció literal a la creació literària. Estudis filològics i literaris sobre textos antics catalans i valencians*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995) s'ha ocupat en aquest i altres treballs d'analitzar la recepció de les vides de sants a través de les traduccions.
22. ZARRI, G. «Note su diffusione e circolazione de testi devoti (1520-1550)». A: *Libri, idee e sentimenti religiosi nel Cinquecento italiano.* Mòdena-Ferrara: Panini-Istituto di Studi Rinascimentali, 1987. p. 131-154. Cf. BARBIERI, E. «Fra tradizione e cambiamento: note sul libro spirituale del XVI secolo». A: *Libri, biblioteche e cultura nell'Italia Cinque e Seicento.* A cura d'Edoardo Barbieri i Danilo Zardin. Milà: Vita e Pensiero, 2002. p. 3-61, especialment p. 5.
23. De l'ambient cultural a València durant aquell període, se n'ha ocupat FUSTER, Joan. *La Decadència al País Valencià.* Barcelona: Curial, 1986, especialment al capítol 1: «Algunes puntualitzacions a la cronologia de la "Decadencia"», p. 8-26.
24. Miquel Pérez era ciutadà de València, tal com consta en alguns colofons de les seves obres que va publicar entre els anys 1474 i el 1510. L'última data documentada d'ell és de l'any 1514, en què fou escollit jurat dels ciutadans de València entre altres persones, segons consta en el *Manual dels Consells*. El 1482 havia publicat a Barcelona una bellíssima versió de la Imitació de Jesuchrist de Tomàs de Kempis, dedicada a sor Isabel de Villena. Aquesta traducció és una autèntica joia literària, un monument de la nostra literatura espiritual en la línia de la devotio moderna. En el seu temps, ja va cridar l'atenció dels seus coetanis; tal com ho demostren aquests versos del reverend Pere Calaforra, mestre en sacra teologia de l'orde de sant Agustí:

> «A vos, Miquel Pereç, / subtil stilista,
> poeta per sabis / prohoms enalçat;
> a vos qui sou docte / scient llatinista:
> mostrau que sou digne / d'aqueix bell dictat…».

Segona versió per Miquel Pérez

Miquel Pérez va acceptar l'encàrrec i va dedicar la seva traducció a les monges del convent de Santa Caterina de Siena en aquests termes:

> Molt reverents, virtuoses y devotes senyores: per més encendre la encesa devoció que teniu a la benaventurada sancta Catherina de Sena me haveu fet pregar al venerable Mossen Fenollar que yo volguès la gloriosa vida de tan insigne sancta traduhir de latí en valenciana prosa, segons lo Florentí en la sua digna crònica dignament ha scrita; y puix no poguí de tan virtuosos pregàries scusar-me, lo preguí que, ell en les sues misses y vosaltres en vostres oracions, al inmens Sol de Justícia suplicasseu que, ab los raigs de la sua luminosa gràcia, aclarís y scalfàs lo meu enfosquit enteniment que, ab lo fret de ignorància, stava tan paralítich que per a obrar algun virtuós edifici no's podia moure.

Com diu el mateix Pérez, és una traducció basada en una semblança de la santa que Antoní, arquebisbe de Florència, va inserir en el seu *Chronicon*, inspirant-se en la *Legenda Maior* de Ramon de Càpua.[25] Miquel Pérez utilitza el text del bisbe Antoní però amb una gran llibertat i sense seguir fidelment l'original. Pérez va prendre extrets de la crònica d'Antoní que després va ampliar d'acord amb les pautes de la retòrica, tal com feien la majoria dels traductors i copistes del segle XV. L'originalitat de Pérez és que primer va reduir la seva font més d'una tercera part, i després va ampliar-ne els extrets amb embelliments verbals externs, interpolant-hi o afegint-hi algunes invencions seves pròpies.[26]

Aquesta «Vida de Sancta Catherina de Sena arromançada per Miquel Pérez» es va publicar a València per Christòfol Cofman el dia 11 de maig de 1499. És el primer llibre imprès sobre santa Caterina a la península Ibèrica i se'l considera un preciós incunable de gran interès bibliòfil. Actualment només se'n

---

M. Pérez és també l'autor d'una *Vida de la Sacratissima Verge Maria* (València: Nicolau Spindeler, 25 de juliol de 1494), una de les obres de més gran èxit editorial i que fou traduïda al castellà. També va traduir del llatí una vida de sant Vicenç Ferrer (València, 1510), que no és de fet una biografia, sinó un elogi de les seves virtuts i dels seus miracles. Fou fidelment traduïda al castellà i publicada a la mateixa ciutat de València el 1589.

25. «Scripsit autem *Legendam* eius, seu historiam, frater Raymundus de Capua, Generalis Ordinis Praedicatorum, et Magister in Sacra Teologia, qui multa ex illis vidit, alia a fide dignis audivit. Et quia multum veneranda, et in parte imitanda sunt, ideo visum est mihi abbreviando *Legendam* eius, quae prolixa est, aliqua hic inserere». ANTONINI, S. *Chronicorum opus.* Tertia Pars, tit. XXIII, cap. 14. Nuremberg: 1484. Citació extreta de HUERGA, A. «Santa Catalina de Siena…». *Op. cit.*, p. 169, nota 19.
26. Tal com ha demostrat minuciosament WITTLIN, Curt. «La vida de santa Caterina de Sena de Miquel Peres: Ampliació literària d'extrets escollits en el *Chronicon* d'Antonino de Florència». A: *Actes del Vuitè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica, Bloomington 1995.* A cura de Josep M. Sobrer. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988. P. 305-332, especialment p. 305. També hi ha unes subtils comparacions d'un miracle traduït en les tres versions catalanes que serveix per definir l'estil de Miquel Pérez en relació amb les altres dues versions.

conserva un exemplar a la Biblioteca de la Universitat de València.[27] D'aquesta edició destaca especialment el gravat que acompanya la dedicatòria de Miquel Pérez, a la qual segueixen vuit *Cobles en lahor de la gloriosa sancta Catherina* escrites per Narcís Vinyoles[28] i presidides per un altre gravat de santa Caterina envoltada per les monges. Tots dos gravats, fets pel gravador alemany Hans Baldof o Baldus, són els més antics que es coneixen i els primers gravats de sants a tota plana fets a València, una mostra més que la devoció a la santa va ser impulsada per un sector molt concret de la societat valenciana: intel·lectuals lletraferits i eclesiàstics reformadors.[29]

Tercera versió per Tomàs de Vesach

Sembla que les monges del convent de Santa Caterina, principals destinatàries i lectores d'aquesta obra, no van quedar prou satisfetes amb la prosa elegant i pulcra de Miquel Pérez, o potser els mateixos dominics de València van considerar-la poc adequada com a lectura edificant, o potser es malfiaren dels seus afegits i interpolacions. El cas és que, a començaments del segle XVI, fra Tomàs de Vesach, un dominic observant del convent de Sant Onofre de València —confessor de les monges del convent de Santa Caterina—, va dur a terme la tercera versió de la vida prenent com a font la *Legenda Maior* de Ramon de Càpua.

El traductor, que es qualifica a si mateix de devot, no dóna el seu nom clarament sinó a través d'un acròstic compost amb les lletres inicials dels diferents capítols. Dedica el pròleg a la priora del convent de Santa Caterina de Siena de València, Anna Torrella, i després d'un preàmbul laudatori diu: «pensant que tan devotissima legenda com aquesta, en pochs lochs se troba» i «encara perquè dita istòria puga ésser largament e difusa communicada a tots aquells, e aquelles qui la voldran la he feta emprenptar» i remarca que tradueix «en nostra lengua valenciana no curant emperò de servar estil poètic ni modo artizat, sinó planament», donant a entendre amb aquestes paraules una censura a l'estil d'altres versions de «coses devotes y espirituals», potser al mateix Miquel Pérez, que amb llurs refinaments «fan perdre la sentència e la intel·ligència de la istòria».[30]

27. D'aquesta obra, n'hi ha una edició facsímil, *La Vida de sancta Catherina de Sena.* [València]: Universitat de València-Vicent García, cop. 1998.
28. Narcís Vinyoles escriurà noves cobles a santa Caterina per al certamen organitzat per fra Tomàs de Vesach, que seran impreses l'any 1511 juntament amb la traducció de la vida feta pel mateix Vesach. Sobre aquest autor: FERRANDO FRANCÉS, Antoni. *Narcís Vinyoles i la seua obra.* València: Universitat de València, 1978.
29. Cf. CANET, José Luis. «Hagiografía valenciana (1470-1600)». *Les cahiers de Framespa* (15 de gener de 2006). En línia. URL: http://www.univ-tlse2.fr/framespa/articles/articles_fiche. php?id=3. Aquestes xilografies seran reutilitzades en l'edició de *La Vida de la seráphica Caterina de Siena* i de les *Cobles fetes en lahor de Santa Catherina de Sena*, editades conjuntament per Juan Joffré, l'any 1511.
30. Cf. RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. «Literatura catalana». A: *Historia general de las literaturas hispánicas*. Vol. III. Barcelona: Vergara, 1953. p. 845. FUSTER, Joan. «Prosa i lectura entre els valencians de la "Decadència"». A: *La Decadència al País Valencià*. Barcelona: Curial, 1976. p. 121-122.

Queda clar que Tomàs de Vesach evita l'estil «artizat» propi de la valenciana prosa i escriu «planament», és a dir, per ser llegit.[31] La resta del pròleg és una lloança altíssima al nom i cognom d'Anna Torrella prenent com a autoritat la Sagrada Escriptura, la qual cosa fa pensar que havia de ser una dona de gran rellevància.[32]

Encara Tomàs de Vesach té molt present les futures lectores del llibre quan diu: «La intelligencia de la istoria especialment entre indoctes, e ignorants segons son per maior part les dones, e altres persones semblants, per amor de les quals he volgut pendre principalment apres du aquesta fatiga e treball». Per tant, és una obra destinada a la formació d'un públic femení, especialment les religioses dominiques, com l'anterior versió de Miquel Pérez, però també vol arribar a un sector més ampli de la societat, perquè Caterina representava un model femení renovat, compromès amb el món laic, una dona consagrada a Déu però que viu fora del convent, que parla amb autoritat als homes que tenen poder (papes, cardenals, reis, representats de les ciutats italianes) i és escoltada pels poderosos però també pels humils. Tomàs de Vesach va fer una traducció fidel de la *Legenda Maior* de Ramon de Càpua per divulgar en la nostra llengua l'exemple d'una dona tan excepcional.

L'obra va ser publicada a València per Joan Joffré de Briansó, el 17 de setembre de l'any 1511. L'edició és també una autèntica joia bibliogràfica, especialment pels notabilíssims trenta-sis gravats que conté, que per la seva singularitat han estat reproduïts diverses vegades.[33] Entre tots, destaca el gravat que precedeix el pròleg dedicatòria de Tomàs de Vesach, que és el mateix de l'edició de Miquel Pérez de 1499. Hi figura una gran santa Caterina que porta a la mà dreta un Crist crucificat, entre dos lliris, símbol de la virginitat, mentre que a la mà esquerra sosté un llibre amb un cor a sobre; recordem que la santa és autora del *Diàleg* i que el cor té una gran importància en la seva biografia. En un format més reduït es pot apreciar la priora agenollada (Anna Torrella?) davant la santa, i a l'esquerra, just al darrere, hi figura un grup de monges que

31. Les traduccions valencianes de santa Caterina han estat estudiades amb profunditat per CASANOVA HERRERO, Emili. «Les traduccions catalanes de la vida de Santa Caterina de Siena». A: *VII Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani, Napoli, 22-24 maggio 2000*. En premsa; «Caterina da Siena en català: la traducció de Tomas Vesach». A: *Primo Convegno Internazionale sulla Traduzione della Letteratura Italiana in Spagna (1300-1939), Barcellona, 13-16 aprile 2005*. En premsa.
32. Com a suggeriment, i atesa la impossibilitat d'identificar la personalitat d'Anna Torrella, recordem que amb aquest cognom van destacar dos personatges coetanis: Gaspar Torrella (València? segles XV-XVI), metge i eclesiàstic, i Jeroni Torrella, metge i astròleg, germà de Gaspar. Ambdós estaven estretament relacionats amb Itàlia. Gaspar, amb el papa Alexandre VI, mentre que Jeroni va ser a Nàpols i va estudiar medicina a Siena, i finalment va ser catedràtic de medicina a la Universitat de València entre 1505-1507. Potser Anna Torrella era una dona d'aquesta família tan il·lustre, però no puc precisar més.
33. SANCHO RAYÓN, José León. *Ensayos foto litográficos.* Madrid: [1873]. MIQUEL I PLANAS, Ramon. *Bibliofilia. Recull d'estudis, observacions, comentaris y noticies sobre llibres en general y sobre qüestions de llengua y literatura catalanes en particular*. Vol. II. Barcelona: 1915-1920. p. 460 i ss. Actualment els trenta-sis gravats es poden veure a: http://parnaseo.uv.es/Facsimiles/Caterina/Caterina.htm.

probablement representen la comunitat del convent de València. El fet que aquest gravat es reprodueixi igual en ambdues edicions corrobora el que declarava Tomàs de Vesach en el pròleg, en el sentit que la seva edició havia de suplantar la de Miquel Pérez.

En ocasió de la publicació, es va celebrar un nou certamen poètic al mateix convent, el dia 29 de setembre de l'any 1511, organitzat per Tomàs de Vesach. En conjunt, és una edició meravellosa, impresa a despeses «del devot qui traduix la Vida». Una mostra més de l'interès dels dominics valencians per implantar i fomentar el culte i la devoció a santa Caterina de Siena. Però cal dir que, en aquest procés de renovació de la mentalitat popular, s'hi van implicar també els estaments més alts i cultes de la societat valenciana, especialment els intel·lectuals, la noblesa i, naturalment, els burgesos de la ciutat.

D'aquesta traducció, se'n va fer una segona edició per part del canonge de la catedral de València, Teodor Tomàs Palomar, l'any 1736. Aquesta contribució no es va limitar a una simple reedició de la primera edició de Vesach, sinó que la va incrementar incorporant-hi una quarta part en la qual es tractava la canonització i els oficis litúrgics de la seva festivitat, a més d'altres textos sobre la fundació del convent de les dominiques de València. Eren textos propis d'un eclesiàstic valencià del segle XVIII, encara que sense èxit ni repercussió perquè la Inquisició els va prohibir.[34]

Quarta versió al *Flos Sanctorum*

Totes les versions anteriors de la vida de Caterina de Siena són obres autònomes, úniques. Però és ben interessant constatar que la llegenda de santa Caterina fou incorporada amb tota seguretat al *Flos Sanctorum* en l'edició feta a Barcelona l'any 1494 per Joan Rosembach[35] i reproduïda en la primera edició de 1524 per Carles Amorós.[36]

Ja hem dit que l'Església fomentava i estimulava la lectura de les vides de sants com a exemples senzills i edificants, aptes i entenedors per part de tothom. És ben aclaridora la prèdica que en aquesta línia va pronunciar Felip de Malla

34. Aquest canonge havia publicat el *Verger de la Sacra Verge Maria* (obra de Miquel Pérez), Barcelona, 1732, i la *Historia y portentosa vida de la extatica, y serafica Verge S. Catherina de Sena de la Tercera Orde… Arromanzada per lo R. R. Fr. Thomas Vesach. En la ciutat de Valencia per Antoni Balle, Impresor Any 1736*. Segons PALAU, núm. 43437, «El canónigo de la Seo de Valencia. D. Teodoro Tomás costeó esta reimpresión, y está retocada y aumentada por su mismo editor. A su muerte, acaecida en 18 Septiembre de 1748, la Inquisición se apoderó de las existencias de esta obra y de la edición del *Verger de la Sacra Verge Maria*, y sin alegar motivo alguno las destruyó. De aquí la mucha rareza de ambas obras.» Cf. JUAN-MOMPÓ, Joaquim. «Teodor Tomás, editor valencià del segle XVIII». A: *Estudis de llengua i literatura catalanes. Miscel·lània Giuseppe Tavani.* Vol. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. p. 77-102.

35. *[Flos sanctorum…]* Barcelona: Joan Rosembach, 1 de febrer de 1494. La vida de la benaventurada Katerina de Sena. Fols. CCCXX-CCCXXVI. BUB, Inc. 687.

36. *Flos sanctorum: nouame[n]t fet e corregit: e afegit moltes altres vides de sancts e sanctes.* Barcelona: Carles Amoros, 26 de febrer de 1524. Fols. CCLX-CCLXV.

el dia de Tots Sants de l'any 1408, quan deia: «Lo libre apellat *Flores sanctorum,* lo qual devets haver per familiar e legir-lo lo dissapte vespre a les festes e fer-lo legir a vostres fills qui hi apendran de legir e hi trobaran molta bona instrucció».[37] Dóna la pauta per veure que aquesta obra fou realment una eina eficaç per a la difusió i l'harmonització de la fe i a la vegada constitueix un formidable instrument de penetració en la societat a la qual serveixen sobretot els ordes mendicants, conscients de proposar nous materials que serien utilitzats com a exemples per part dels predicadors. Aquest model narratiu va tenir durant segles una capacitat d'impacte molt especial, d'aquí que resultés idoni per introduir i difondre pràctiques de devoció noves i especialment fomentar el gust per la lectura de vides de sants, entretingudes i sempre edificants, amb una casuística potencialment infinita de models de comportament, tant individual com col·lectiu.

Per això va ser molt important que la vida de santa Caterina de Siena entrés a formar part de les vides exemplars dels *Flos Sanctorum*, perquè implica que a finals del segle XV la divulgació popular del seu culte era ja efectiva.

La biografia que edità Joan Rosembach fou reproduïda exactament igual per Carles Amorós el 1524. En aquest cas, la font d'inspiració no és el text canònic de Ramon de Càpua, considerat excessivament llarg, sinó la *Legenda Minor* de Tommaso da Siena, «el Caffarini», una compilació en la qual figuren molt resumits els fets més importants de la seva vida a fi que siguin fàcilment consultables pels predicadors, tal com diu ell mateix en el pròleg.[38] En aquest cas, s'hi destaquen diversos episodis de la joventut de Caterina i en especial la seva actuació pública recorrent tot Itàlia, els seus dons profètics com a pacificadora entre la ciutat de Florència i el Papa, com també el paper que va exercir pel retorn pontifici a Roma, a més de les seves qualitats com a escriptora.

Sens dubte que la impremta va contribuir de manera decisiva a la divulgació d'aquest tipus de literatura hagiogràfica i el seu impacte va ser notori en l'imaginari col·lectiu d'una societat que, malgrat tot, continuava sent profundament religiosa.[39] Les magnífiques primeres edicions de la *Vida de santa Caterina*, autèntiques perles bibliogràfiques de la impremta valenciana, són una mostra ben viva d'aquesta importància. Però ha de tenir-se ben en compte que la difusió popular es va fer a través dels *Flos Sanctorum*.

37. Felip de Malla, *Sermons*, Ms. 446, fol. 44v. Biblioteca de Catalunya.
38. Cf. *S. Caterina da Siena. Vita scritta da Fra'Tommaso da Siena detto «Il Caffarini». Tradotta da Mons. Bruno Ancilli.* Siena: Cantagalli, 1998. p. 19. «Ho cercato di abbreviare la detta leggenda per dare maggiore comodità ai lettori e ai predicatori delle sue gesta. Amerei imitare fra'Giacomo da Varazze, che compose quella famosa *Legenda Aurea* ricca di tante storie dei Santi, riassunte per una più facile consultazione dei predicatori.»
39. De la importància de les vides de sants a Catalunya, se n'ha ocupat DE COURCELLES, Dominique. «De la relecture à l'interprétation de vies saintes en Catalogne». A: *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*. A cura d'Antoni Ferrando i Albert G. Hauf. Vol. IV. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991. p. 147-163; *Les Histoires des saints, la prière et la mort en Catalogne.* París: Publications de la Sorbonne, 1990.